

İSLAM HÜQUQUNDA “XÜMS”

*f.f.d. Əhməd Niyazov,
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu
İslamşünaslıq kafedrasının müdiri
ahmetniyazov@ait.edu.az*

XÜLASƏ

İslam hüququ (fiqh) mənbələr baxımından zəngindir. Birinci növbədə Müqəddəs Kitab Qurani-Kərim, Həzrət Peyğəmbərin sünnəsi, icma (istişarənin dəlil üzərində həmfikir olması) və ağıl/qiyas (analogiya) hüquqi qaynaqların əsasını təşkil edir. Digər cəhətdən, İslam alimlərinin doktrinaları (ictihadlar) bu hüququn önəmli qaynaqlarından hesab edilir. Dinin ehkamu haqqında fərqli yanaşmaları ifadə edən bu doktrinalar həm də məzhəblərin təşəkkülündə xüsusi rol oynamışdır. Ayə və hədislərə fərqli baxış və onun hüquqi aspektlərdən fərqli izahı dini hüququn daha çox məzhəblər əsasında öyrənilməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə doktrinalardan biri İslam alimlərinin xüms (beşdəbir) haqqında verdikləri hökmlərdir. “Ənfal” surəsinin 41-ci ayəsində keçən “qənimətin beşdəbiri” ifadəsi alimlər tərəfindən fərqli təfsir edilərək, bu mövzuda ictihadların iki ayrı formada şəxələnməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da özlüyündə dini ehkamin fərqli formada şəkillənməsinə və fiqh ədəbiyyatında xüms haqqında fərqli mülahizə və təmayüllərin ortaya çıxma səbəbi olmuşdur. Məsələnin doktrinal baxımdan analitik təhlili elmi araşdırmalara töhfə verəcəyi qədər məzhəblərin də müqayisəli şəkildə öyrənilməsində faydalı olacağı qənaətinəyik.

Açar sözlər: *İslam hüququ, ictihad, fiqh, xüms, ehkam, məzhəb, hökm.*

Giriş

Lüğətdə “beşdəbir (الخُمْس)” mənasına gələn “xüms” fiqhi termin olaraq, bəzi malların müəyyənləşdirilmiş ölçülər əsasında beşdəbir qisminin haqq sahiblərinə verilməsini ifadə edir. Hansı mallarla bağlı olması baxımından məzhəblərə görə fərqli hökmləri ehtiva edən xüms, ümumilikdə, Əhli-Sünnə məzhəblərinə görə müharibədə əldə edilmiş qənimət mallarını, İmamıyyə məzhəbinə görə isə qənimət malları da daxil olmaqla, yeddi növ maldan verilən vergidir (Hilli, Sərair, I/490). Xüms haqqında bəzən də eyni məzhəb

alimləri arasında fərqli rəyləri müdafiə edənlərə də rast gəlmək olar.⁶⁷ (Bakuvi 2014, I/489; III/242. Qələmdəran 1978, 258-340).

Şiə əqidəsində xüms İslamın doqquz şərtindən biridir⁶⁸ və M. Hilliyə görə bu, Əhli-Şiəyə xas olan bir neçə fərqli ictimai məsələlərdəndir (Hilli 1982, 457.)

Fiqh ədəbiyyatında bu, illik qazancın (gəlirin) ehtiyac xaricindəkinin, dəniz və çaylardan əldə edilən qiymətli şeylərin, harama qarışan halal malların, zimminin⁶⁹ müsəlmandan satın aldığı mülk, dəfinələr və mədənlər olmaqla **yeddi növdür**. Xüms namaz və oruc kimi fərzdır. Yeddi maldan birinə sahib olan ağıllı və həddi-bülüğa çatan bu fərzi yerinə yetirməlidir. Hər kəs bütün ehtiyaclarını ilboyu gəlirindən qarşılayar, əgər ilin sonunda gəlirindən bir şey artmasa, ona xüms fərz olmaz. Sadalanan yeddi maldan insanın özünün və ailəsinin illik ehtiyacından artan qazancın xümsünün verilməsi vacib bir vergidir (Cənnati 1996, 426; Hilli 1990, I/490).

I. Xüms ehkamının istinadları

Qurani-Kərimdə, ümumilikdə, xüms ayəsi kimi “Ənfal” surəsinin

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ / **Bilin ki, ələ keçirdiyiniz hər hansı qənimətin beşdəbiri Allahın, Peyğəmbərin, onun qohum-əqrəbasının, yetimlərin, yoxsulların və müsafirlərindir**” ayəsinə (“Ənfal”, 8/41.) istinad edilir (Hilli 1990, I/426).

⁶⁷ Şeyh Saduq ibn Babaveyh ticarət mallarının zəkat və bunun hökm baxımından da vacib olacağını qeyd edir (Miyanci, 1985, 268)

عن إسماعيل بن عبد الخالق قال : سأله سعيد الاعرج - وأنا أسمع - فقال : إنا نكبس الزيت والسمن نطلب به التجارة فربما مكث عندنا السنة والسنتين ، هل عليه زكاة ؟ قال : إن كنت تبيع فيه شيئا أو تجد رأس مالك فعليك زكاته.

عن خالد بن الحجاج الكرخي قال : سألت أبا عبد الله (عليه السلام) عن الزكاة ؟ فقال : ما كان من تجارة (Amili, Vəsail əş-şiə, VI/13)

⁶⁸ Şiə əqidəsinə görə, İslamın şərti doqquzdur; namaz qılmaq, oruç tutmaq, zəkat vermək, həccə getmək, xüms vermək, cihad etmək, əmri bil-məruf (yaxşını əmr etmək), nəhyi-anilmünkər (pisdən çəkəndirmək), təvəllə (Əhli-Beytə və dostlarına dost olmaq), təbərri (Əhli-Beytin düşmənlərindən uzaq durmaq və onları sevməmək) (Şimali, 1990, 68.) Xüms və zəkatın İslamın şərtlərindən sayılması ilə fiqhi-füruya bağlı bəzi hökmlər buna bağlı olaraq formalaşmışdır; məsələn: xümsü və zəkati çıxarılmamış/verilməmiş bir pul ilə alınan mülkdə namaz qılmaq olmaz. Qılınan namaz batildir. Xüms və zəkat borcu olan ölənin mülkündən istifadə etmək haramdır və orada qılınan namaz qəbul deyil (Musəvi, 1997, 139).

⁶⁹ Bu kəlmə şiə ədəbiyyatında, adətən, “zimmi-kafir” şəklində istifadə edilir. Xristian və yəhudi kimi əhli kitab olanlar məzhəb əsaslarına görə, kafir və eyni zamanda, müşrik sayılır (Tusi, 1996, I/339; Kufi 1991, 106; Ruhani, 1992, 244).

Həmçinin şiə müfəssirlərinə görə, “*kafir qadınları nikahınızda tutmayın*” (Mümtəhinə, 60/10) ayəsindəki nikahlanması haram olan kafir qadınlar mömin olmayan müşriklər olduğu kimi əhli-kitabı da ehtiva edir (Qummi 1984, I/10 -II/363; Ayyaşi, 1960, I/296; Təbatəbai, 1996, II/304).

Ayə haqqındakı təfsir və izahlar ümumilikdə iki yerə şaxələnir:

1) Qeyd edilən ayə Bədir savaşında qənimət əldə edən müsəlmanlar haqqında nazil olduğu üçün onun hökmü təkcə müharibədə əldə olunan qənimətə şamil edilmişdir. Bəzi alimlərə görə, “qənimət, nəfəl (ənfal) və fey” sinonim sözlərdir və ayədəki məna məhz müharibədə əldə olunan malları ifadə edir (İbn Aşur, Beyrut, X/6). Həzrət Ömər in İraq və Suriya torpaqları haqqında verdiyi qərar xaricində müctəhidlər tarix boyu müharibədə əldə edilən qənimətlərin beşdənbirini ayədə göstərilən kəslərə verdikdən sonra, qalan hissənin müharibə iştirakçılarına paylanması hökmünü vermişdir (Heyət 2008, II/692). Bu, Əhli-Sünnə müfəssirləri ilə İmamıyyə alimlərindən Fazil Xorasani (Bəhrani 1987, XII/347), Məhəmməd Kərim Bakuvi (v. 1937) və Qələmdəran əl-Qummi (Qələmdəran 1978, 258-340) kimi alimlərin rəyidir.⁷⁰

2) Əhli-şiə müfəssirlərinin əksəriyyəti digər təfsirlərdən fərqli izah gətirmişdir. Bu rəyə əsasən ayədə qeyd edilən “qənimət”dən məqsəd “mütləq qazanc”dır (Əsgəri 1993, II/126). Buna görə ayənin ümumi hökmü qənimət də içində olmaqla hər növ gəlirə şamil edilir. Son əsr müfəssir üləmadan Təbatəbai (v.1981) bu haqda belə demişdir: “*Ayənin savaş qəniməti ilə bağlı nazil olması, hökmün ümumi əhatəsini daraltmaz...*” (Təbatəbai 1994, IX/126). O, bu izahdan sonra məzhəbin ümumi rəyini aşağıdakı cümlələrlə vermişdir:

“*Gunm*” və “*qənimət*” bir insanın ticarət, çalışma və ya savaş yolu ilə bir mənfəətə, bir faydaya çatması deməkdir.

...*Ayənin zahirindən hökmün "gunm" və "qənimət" kimi adlandırılan nəsnələrə əlaqəli olduğu başa düşülür. Bunun kafirlərdən alınan savaş qəniməti olması ilə lüğətdəki mənası olan "qənimət" möhtəvasına girən başqa bir şey olması arasında fərq yoxdur. Qazanclar, dalgıçlıqla əldə edilən nəsnələr, çıxarılan dəfinələr və mədənlər kimi...*” (Təbatəbai, 1994, IX/126).

Qeyd edək ki, İmamıyyədə “qənimət” kəlməsi məna olaraq xüsusi və ümumi olmaqla iki anlamda təhlil edilir. Savaş qənimətləri anlamında “qənimət”, onun təxsis edilmiş, yəni daralmış formasıdır (Mişkini, 1957, 230; Həmədəni, 1997, 13; Şəhrudi, 2005, 14-16). İmamıyyəyə görə, Əhli-Sünnə müfəssirləri və fiqh alimləri bunu təkcə savaş qənimətləri anlamında təxsis

⁷⁰ “*وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ*” (Ey möminlər) **Bilin ki, həqiqətən cihadda kafirlərdən qənimət aldığınız hər bir şey üçün** (qənimət beşdəbir hissəyə ayrılır, geri qalanı cihad edənlərinindir...)” (Bakuvi, 2014, I/489). Müfəssir zəkat və xümsün ictimai cəhətini araşdırarkən xüms haqqında düşüncələrini digər ayədə belə izah etmişdir: “*İslam ümmətinin tərəqqisindən ötrü Allah-Taala Qurani-Şərifdə zəkat və xümsü əmr etmişdir. Qazancın ondanbirini verməyə “zəkat”, cihadda alınan qənimətin beşdəbirini verməyə “xüms” deyilir. Əgər desəniz ki, bu ikincisi (yəni xüms) zamanımızda mövcud deyil, amma birincisi mövcuddur*” (Eyni əsər, III/242).

etmələri kəlmənin lüğəvi mənasına ziddir və bunu geniş mənada anlamaq lazımdır (Həmədani, 1997, 25-39). “Qənimət” kəlməsinin lüğət mənası üzərində uzun izahlar verən Həmədani ayədə keçən “qənimət” kəlməsinin təxsis edilməsinə etiraz edərək, öz iddiasını müdafiə edən dəlillər irəli sürür və “Əgər elə olsaydı, o zaman ayənin “وَعَلَّمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ فِي الْحَرْبِ” şəklində olması lazım gələrdi”, – demişdir.⁷¹ Buna görə şiə üləma “qənimət” kəlməsi üzərinə “təxsisedicisi” anlamda dəlil olmadığı üçün bunun batil bir yanaşma olduğunu iddia edir (Hilli, Beyrut, I/543; Həmədani, 1997, s. 13).

Sünnədən dəlilinə gəlincə şiə ədəbiyyatında imamlardan gələn bir çox rəvayət əsas götürülür; məsələn: İmam Kazım ibn əs-Sadiq ayə haqqında çıxan hökm əsasında Cəfəri-Sadiq “Allah bizə sədəqə almağı haram edərkən xümsü göndərdi. Sədəqə bizə haramdır, ancaq xüms fərzdır” (Mağniyyə, 1985, 2/101). Fiqh ədəbiyyatında V əsrdən sonra geniş mövzular əhatə dairəsində ayrı bir bölüm kimi öz əksini tapmışdır (Öz, 1998, XVIII/369).

II. Xüms nələrdən verilir

Xüms mallarının hökmlərinə gəlincə, onlar arasında ən geniş möhtəvaya sahib olanı qazancın xümsüdür. Yeddi maddədən ibarət olan bu mallar gəlir, qazanc və mənfəət növündən kişinin mütləq mənada qazancının tamamını ifadə edən fiqh teriminidir (Cənnati 1996, 426). Onlar aşağıdakılardır:

1) **Qazancın xümsü**; buna görə bir kəs ticarət, sənət, əkinçilik, hədiyyə, mükafat, məvacib və digər qazanc yollarından biri vasitəsilə mal əldə etsə, bu qazancından özünün və məişətini təmin etməklə məsul olduğu kəslərin illik xərclərini ödədikdən sonra geriye qalan, artan miqdarın xümsünü (beşdəbirini) bir qəməri il dolduqdan sonra verməsi vacibdir. (Hilli 1990, I/490). Bu məsələdə həddi-bülüğa çatmayan uşağın malı, eyni zamanda, birinin mülkünə keçən miras (irs) mal və qadının aldığı mehr mallar qazancdan hesab edilmədiyi üçün bunlar xüms hökmlərinin xaricindədir (Musəvi 1997, 255). Həmçinin miras, hibə və hədiyyələrin xümsü ixtilafli mövzulardandır (Bəhrani 1987, XII/352). Müsəlmanın qəsb edilmiş malı, yaxud haram sayılan bir mal da qazanc sayılmadığı üçün bu kimi mallardan xüms verilməz (Xoi 1989, I/329).

2) **Savaş qənimətləri**; imamiyyə fiqhində bu başlığın mövzusu ya müdafiə, ya da hücum şəklində savaş nəticəsində əldə edilən qənimət olması

⁷¹ Ayənin nazil olması haqqında Əhli-Sünnə qaynaqlarında keçən kəlmənin savaş qəniməti ilə bağlı olduğuna dair üləmanın ümumi rəyi haqqında Həmədani bu ümumi rəyin ümmətin deyil, fırqəyə aid olduğunu iddia edərək, Məsumun görüşünü əks etdirməyən bir mövzuda ümumi rəyin ortaq bir rəy olmayacağını qeyd etmişdir (Həmədani, 1997, 40-41).

şerti ilə əldə edilmiş mala deyilir ki, bunun da şərti, ancaq məsum imamın, yaxud onun naibinin icazəsi və əmri ilə olması şərtidir (Bəhrani 1987, XII/471; Mişkini 1957, 280). Əks təqdirdə, belə qənimətlərin hamısı imamın mülkü hesab edilir (Mişkini 1957, 280). Sui-qəsd, oğurluq kimi düşməndən batıl yolla əldə edilən qənimətlərin, yaxud faiz/riba kimi haramdan gələn malların xümsü qəbul edilə bilməz (Xoi 1989, I/329).

3) **Mədənlərin xümsü**; qızıl, gümüş, neft, daş kömürü, duz, qurğuşun, mis, dəmir kimi mədənlərin çıxarılmasında 504 qr (105 misqal) gümüş, yaxud 72 qr (15 misqal) qızıl nisab miqdarı mala çatan istər uşaq və istər ruhi xəstə, istər kafir (zimmi) də olmaqla hər bir kəsin xüms verməsi şərtidir (Musəvi 1986, 129).

4) **Dəfinələr**; bunların xümsü də 3-cü maddədə qeyd edilən mədənlərin hesabı kimidir (Mağniyyə 1972, 187).

5) **Dənizdən çıxarılanlar**; dənizdən əldə edilən ləl-cəvahir kimi qiyməti olan hər şeyin xərclərin məbləğini çıxdıqdan sonra 4.8 qr (18 noxud) qızıl nisabına çatan miqdarın xümsü verilməlidir. Əgər bu, miqdara çatmasa, qazancın gəlirinə əlavə edilərək hesablanır (Musəvi 1997, 263).

6) **Zimminin müsəlmandan satın aldığı ərazi**; hər hansı bir mülk ərazinin mülkiyyəti satınalma, sülh, hibə yaxud başqa bir yolla qeyri-müsəlmanın mülkiyyətinə keçsə ərazinin məhsulu xaricində dəyərinin beşdə bir hissəsi xüms olaraq ödənməlidir (Öz 1989, XVIII/370).

7) **Haram bir mal ilə qarışan halal mal**; bu, bir-birinə qarışan və ayırd edilə bilməyən haram mala qarışan halal malın xümsüdür. Nə sahibi, nə də miqdarı bilinməyən bir vəziyyətdə malın hamısının xümsü verilməlidir. Xümsü verilmiş belə bir malın geri qalan qismi halal sayılır (Cənnati 1996, 427).

III. Xüms kimlərə verilməlidir

Xüms hökmlərini bu tərtibə görə sistemləşdirən Cəfəri fəqihlər onun paylanması və verilməsi lazım olan yerləri yenə “Ənfal” surəsinin 41-ci ayəsində sadalananları əsas alaraq onları altı hissəyə ayırır. Bunlar Allah, Peyğəmbər, Peyğəmbərin yaxınları, yetimlər, kasıblar və yolda qalanlardır.⁷² Şiə üləmanın bunlarla bağlı məzhəb içində ümumi bir qayda kimi qəbul edilən (Mişkini 1957, 35) yozumları mövcuddur. Qummi (v. 381) qeyd edilən ayənin təfsirində bu mövzuda belə deyir: “Qənimətin beşdəbiri çıxarılaraq altı yerə pay edilir. Allahın hissəsi, Rəsulullahın hissəsi və İmamın hissəsi. Allahın və Rəsulun hissəsi İmama verilir. Beləliklə, altı hissədən üçü İmamın olar.

⁷² Hissələrin paylanması haqqında daha geniş bax: Əsgəri, 1993, II/ 126

Digər üçü isə Rəsulun yetimləri, miskinləri və yolçularıdır. Onlar Məhəmmədə xas yetimlər, miskinlər və yolçulardır” (Qummi 2007, 255).

Bu, əksər üləmanın həmrəy olduğu fikirdir. Mövzu ilə bağlı rəvayətlərə görə, Cəfər əs-Sadidən xüms ayəsi soruşulduğunda Həzrət Peyğəmbərin hissəsinin özlərinə aid olacağını dediyi rəvayət edilmişdir.⁷³ Məhz buna görə İmamıyyə fiqhində sədəqənin Peyğəmbər nəslinə haram olması müqabilində xümsün Əhli-Beyt və onların nəslindən gələnlərə halal olduğu hökmə bağlanmışdır (Qummi 1981, II/42). Buna görə imamıyyə alimlərinin mövzu ilə bağlı düşüncələri belədir: “Allah, Peyğəmbərə, Əhli-Beytinə və ata tərəfindən onların züryətinə zəkata müqabil xümsü onlara halal etdi”.⁷⁴ Şeyxüt-Taifə Əbu Cəfər ət-Tusiyə görə xüms növündən nə varsa Haşim oğullarının haqqıdır. (Tusi 1981, 199).

Qeyd edək ki, burada ilk üç hissə imamın haqqıdır. Ancaq İmamın qeybəti halında bu üç hissənin adil, güvənilir və müctəhid olan naib imama verilməsi vacibdir.⁷⁵ Bir digər fərqli ictihadına görə, haqqı olanların hissələrinin verilməsi və digər yarısının (imamın haqqının) isə qorunması, ölüm gəlməzdən əvvəl vəsiyyət edilməsi, ya bir yerə basdırılması, ya da dənizin dibinə atmaqla onun (gözlənilən imamın) hissəsinin bir kənara qoyulmasını irəli sürənlər olduğu kimi, imam zühur etmədiyi üçün bu haqqın hökmsüz olduğuna düşəcəyini deyənlər də vardır (Hilli 1992, I/555).

Nəticə

Hər bir İslam alimi və xüsusilə müctəhidlərin özlərinə xas hüquqi yanaşmaları vardır. Fiqh elminin mənbəyi sayılan bu ictihad fərqliliyi bəzən məzhəb içində olduğu kimi, bəzən də bir məzhəbin ümumi yanaşmasını əks etdirir. İslam hüququnun (fiqh-in) bu baxımdan zəngin doktrin/ictihad mənbəyi mövcuddur. Şiə və Əhli-Sünnə məzhəbləri arasındakı bəzi fərqli doktrinlərdən

⁷³ Bu haqda Cəfər Sadiqdən gələn rəvayət belədir:

“إن الله لا إله إلا هو لما حرم علينا الصدقة أنزل لنا الخمس، فالصدقة علينا حرام والخمس لنا فريضة، والكرامة لنا حلال / *Ondan başqa ilah olmayan Allah, bizə (seyidlərə) sədəqəni qadağan edərkən xümsü bizim üçün endirdi. Sədəkə bizə haram ikən, xüms vacib oldu. İkrəm bizə halaldır.*” (Tusi, 1981, IV/128.)

⁷⁴ Haşimi (Seyid) olanlara zəkat verilə bilməz. Seyid olanın ehtiyacı üçün onun almış olduğu xüms qarşılamaz isə o zaman seyid olmayanlardan da lazımi miqdarda zəkat ala bilər (Hilli, 1983, I/126; Musəvi, Tarixsiz, 76; Xoi, 1989, I/323).

⁷⁵ (Hilli, 1984, 75; Mağniyyə, 1984, 188.) Son əsr şiə üləmadan M. C. Mağniyyə ümumi mənada bunu belə izah edir: “Allahın Peyğəmbərinin və Peyğəmbər yaxınlarının hissələri haqqında İmam, yaxud onun naibi müsəlmanların məsləhətləri baxımından səlahiyyət sahibidirlər. Geri qalan üç hissə, ancaq bəni-Haşimin yetimləri, miskinləri və yenə onların yolunu gedənlərə aid olub, başçıları ona orta qolmaz” (Mağniyyə, 1984, 188).

biri də məhz xüms haqqındadır. Xüms ehkamının bu iki məzhəbin fiqh ədəbiyyatında müxtəlif şaxələrdə təzahürünün əsas səbəbi “Ənfal” surəsinin 41-ci ayəsinin fərqli təfsir edilməsi ilə bağlıdır.

Xüms Əhli-Sünnə fiqhində təkcə savaşı qənimətləri anlamında dar mənada təfsir edilmişkən, İmamıyyə fiqhində bu anlamı ehtiva edən daha geniş mənə kəsb edir.

Bu yanaşma, həmçinin zəkat müəssisəsinin şəkillənməsinə öz təsirini göstərmişdir. Ona görə də Əhli-Sünnə ilə Şiə fiqhində xümslə-zəkat ehkamının doktrinal həcmi bir-birinə tərs mütənasibdir. Zəkat Əhli-Sünnə fiqhində daha geniş həcmə malik ikən İmamıyyə fiqhində təkcə doqquz maddə zəkat malları adlanır. Xüms isə zəkatın əksinə, İmamıyyə fiqhində qənimətlə birgə yeddi maddəni əhatə edərkən Əhli-Sünnə məzhəblərinə görə təkcə qənimətlərlə bağlı fiqhi əsasları təşkil edir.

Qeyd edək ki, mövzu təkcə məzhəb zəminində yox, ümumi İslam alimləri nəzərində təhlil edilməsi lazım olan bir məsələdir. Xümsə dəlalət edən həm ayənin təfsirinə, həm də onun ehkamu haqqında şaxələnən ictihadi məsələlərə nəzər salsaq görürük ki, hər iki hal üçün eyni məzhəb içində fərqli yanaşmaların mövcud olması labüddür.

Ümumi mənada istər üləma arasında, istər məzhəblər arasındakı doktrinal fərqliliklər İslam hüququnun bütövlükdə zəngin ictihadi zəminini əks etdirir. Xüms ehkamu da belə mövzulardan biridir.

ƏDƏBİYYAT

Ayyaşi Məhəmməd b. (1960). Məsud. Təfsirul- Ayyaşi. Tehran.

Bakuvi Məhəmməd Kərim. (2014). Kəşful-Həqayiq an Nükətil-Ayati vəd-Dəqaiq, Bakı.

Bəhrani Yusif b. (1987). Əhməd Diraz, əl-Hədaiqun-nazirə fi əhkamil-itrətit-tahirə. Beyrut.

Əsgəri Mürtəza. (1993). Məalimul-Mədrasəteyn. Qahirə.

Heyət. (2008). Quran yolu türkcə məal və təfsir. Ankara.

Həmədani Hüseyn ən-Nuri. (1997). əl-Hums fi Davi Mədrasəti Əhlil-Bəyt. Qum.

Hilli Mütəhhər. (1982). Nəhcül-Haq və Kəşfus-Sidq. Beyrut.

Hilli Məhəmməd b. Mansur b. Ahməd b. İdris. (1990). Kitabus- Sərair, Qum.

Hilli İbn İdris Mühəqqiq Əbul-Qasım əl-Huzəli. (1983). Şəraiul İslam fi məsailil-halali vəl-haram, Beyrut.

Hilli İbn İdris Mühəqqiq Əbul-Qasım əl-Huzəli. (1992). Muntəhal-Mətalib fi Tahkikil-Məzahib. Məşhəd.

Hili İbnul-Mutahhar. (tarixsiz). əl-Muntəhal-matlab fi tahkikil-məzhəb. Beyrut.

Hilli Cəmaluddin Həsən b. (1984). Yusif, Təbsiratul- mutəallimin fi əhkamid-din. (Təhqiq: H. Yusufi-A. əl-Hüseyni) Beyrut.

Cənnati, Şeyx Məhəmməd İbrahim. (1991). Durusun fil Fiqhil- Muqarin. Qum.

Kufi Məhəmməd b. (1991). Məhəmməd əl-Əşas, əl-Cafəriyyat. Tehran.

Qələmdəran Heydər Əli əl-Qummi. (1978). Bəhsun amiqun fi məsələtil-xüms. (Tərcümə: Səid Rüstəm) Yer yox.

Qummi Şeyh Saduq Məhəmməd b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh. (1984). Təfsirul-Qummi, Qum.

Qummi Şeyh Saduq Məhəmməd b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh. (1981). Mən la yəhduruhul-fəqih, Beyrut.

Mağniyyə Məhəmməd Cavad. (1984). Fiqhul-İmam Cəfər əs-Sadiq. Beyrut.

Mağniyyə Məhəmməd Cavad. (1972). əl-Fiqh aləl-məzahibil- xəmsə. Beyrut.

Xomeyni Ruhullah. (1997). Tövzihul-Məsail. İstanbul.

Xomeyni Ruhullah. (1986). Zübdətul- əhkam. Tehran.

Xomeyni Ruhullah. (tarixsiz). Təhrirul-Vəsilə. Qum.

Mişkini Ayətullah. (1957). Mustalahatul-Fıkh. Qum.

Öz Mustafa. (1998). "Xüms" maddəsi. Dəyanət İslam Ensiklopediyası. İstanbul. (XVIII/369).

Şəhrudi Mahmud əl-Haşimi. (2005). Kitabul-Xüms. Qum.

Şimali Məhəmməd Əli. Şiə məzhəbini tanıyaq. (trc. Akın Caba, Təşih Turgut Atam), İstanbul.

Təbatəbai Seyyid Muhammed Kazım el-Yezdi. (1996). el-Mizan fi Tefsiri'l-Quran. (Trc: V.İnce ve S. Uçan) İstanbul.

Tusi Əbu Cafər Məhəmməd b. (1996). əl-Hasan Şeyxut-Taifə, əl-Uddə fi Usulil-Fiqh. Qum.

Tusi Əbu Cafər Məhəmməd b. (1981). əl-Hasan Şeyxut-Taifə, Təhzibul-əhkam fi şərhil-muqnia, Beyrut.

Tusi Əbu Cafər Məhəmməd b. (1981). əl-Hasan Şeyxut-Taifə. ən-Nihayə fi mücərrədil-fiqh vəl-fətava. Beyrut.

Ruhani Səyyid Məhəmməd. (1992). Tövzihull-Məsail, yer yox.

Xoi Əbul-Qasım b Haşim Musəvi. (1989). Minhacu-s Salihin, Kum.

д.ф.ф. Ахмед Ниязов

«ХУМС» В ИСЛАМСКОМ ПРАВЕ

РЕЗЮМЕ

Исламское право (фикх) основано на обширных источниках. Источники эти, прежде всего согласованность на основе обсуждения в отношении доказательств) и право на разум / гипотеза (аналогия) составляет основу правовых источников. С другой стороны, доктрины исламских ученых (иджтихад) также считаются важным источником этого права. Эти доктрины, которые представляют различные подходы к религиозной догме, сыграли особую роль в формировании мазхабов. Различный подход к аятам и хадисам, а также различные толкования их с правовых аспектов привело к тому, что религиозное право изучалось на основе мазхабов. Одним из таких доктрин является решение исламских ученых о хумсе (пятая часть). Выражение «пятая часть захваченных трофеев» 41-го аята суры аль-Анфаль было по-разному истолковано учеными и привело к разветвлению иджтихадов по этому вопросу в двух различных формах. Это, в свою очередь, привело к различным формам религиозных толкований и появлению различных взглядов и тенденций в отношении хумса в литературе фикх. Мы считаем, что, поскольку аналитический анализ проблемы на уровне доктрины внесет вклад в научные исследования, он также будет полезен при сравнительном изучении мазхабов.

Assist. Prof. Ahmed Niyazov

HUMS TAX ANALYSIS IN ISLAMIC JURISPRUDENCE

ABSTRACT

Islamic law (jurisprudence) is based on extensive sources. These sources are primarily the Holy Quran, the Sunnah of the Prophet, the community (consensus on evidence) and the reason /*qiyas* (analogy). On the other hand, the doctrines of Islamic scholars (Ijtihad) are also considered an important source of this law. These teachings, which represent different approaches to religious dogma, have played a special role in the formation of various denominations. A different approach to ayahs and hadiths as well as different interpretations of them from legal aspects, led to the formation of religious law on the basis of a greater number of denominations. One of these teachings is the judgement of Islamic scholars about Hums (fifth part). The expression “one fifth of the captured” 41st verse of Surah al-Anfal was interpreted differently by scholars and led to two different types of beliefs on this subject. This, in turn, led to various forms of religious interpretations and the emergence of different views and trends regarding Hums in fiqh literature. We believe that, since an analytical study of the problem at the doctrine level contributes to scholarly research, it will also be useful in a comparative study of religious denominations.

Keywords: *Islamic jurisprudence, ijtiḥad, fiqh, hums, ahkam, denomination, judgement*

Çapa tövsiyə etdi: i.f.d., dos. Mübariz Camalov